

DJECA ČIJI SU RODITELJI NA IZDRŽAVANJU KAZNE ZATVORA

UDK:343.261-055.2-053.2

Pregledni rad

Sažetak: Ovaj rad donosi pregled literature o problemima djece za vrijeme izdržavanja kazne zatvora njihovih roditelja. Poseban naglasak je stavljen na prikaz utjecaja roditeljevog izdržavanja kazne zatvora na dijete, te na važnost održavanja odnosa dijete – roditelj tijekom roditeljevog izdržavanja kazne zatvora. Također, istaknuli smo važnost osiguravanja potpore djeci čiji su roditelji u zatvoru putem europskih organizacija civilnog društva, tijela javnih vlasti, javnih ustanova i organizacija civilnog društva u Hrvatskoj. Saznanja iz ovog i drugih znanstvenih članaka su upotrijebljena kako bi se razgovaralo o mogućnostima uvođenja alternativnih oblika prakse u hrvatske zatvore.

Ključne riječi: dijete čiji je roditelj na izdržavanju kazne zatvora, najbolji interes djeteta, dijete koje je rođeno tijekom majčinog izdržavanja kazne zatvora, roditelj zatvorenik, socijalni radnik

1. Uvod¹

Europsko društvo konstantno nastoji identificirati i adekvatno odgovoriti na posebne potrebe socijalno osjetljivih skupina. Jednu od tih skupina predstavljaju djeca čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora. Prvotno je fokus interesa bio usmjeren prema osobama koje su se nalazile na izdržavanju kazne zatvora, dok su njihova djeca ostala nevidljivim žrtvama zatvorskog sustava. Stručnjaci i djelatnici zatvorskog sustava prije gotovo dvadeset i pet godina prepoznaju ovu skupinu kao socijalno ranjivu. Daljnja nastojanja idu ka prepoznavanju njihovog broja, te prava koja im pripadaju.

Središnji interes u radu s djecom čiji su roditelji u zatvoru odnosi se na prepoznavanje važnosti održavanja kontakta između djeteta i roditelja koji je na izdržavanju kazne zatvora. Djetetu treba biti zajamčeno pravo na primjereno objašnjenje za roditeljevu odsutnost. Traumatski događaj roditeljevog odlaska na izdržavanje kazne zatvora dodatno se može pojačati činjenicom neznanja i neinformiranosti djeteta. Njegovanje zdravih odnosa među članovima obitelji tijekom izdržavanja kazne zatvora može polučiti višestruku korist za obitelj u cjelini tijekom kasnijeg postpenalnog prihvata zatvorenika.

Na kraju, valja ukazati na važnost inicijativa koje prepoznaju prava djece čiji su roditelji u zatvoru i podržavaju održavanje kontakta između djeteta i roditelja koji je na izdržavanju

¹ Posebno bih se zahvalila Zamjenici pravobraniteljice za djecu mr. sc. Maji Gabelica Šupljika na pomoći prilikom pisanja ovog rada.

kazne zatvora. Samo zajedničkom suradnjom zatvorskog sustava i drugih dionika može se stvoriti pozitivno ozračje koje će djelovati za dobrobit djece i svih članova obitelji.

2. Tko su djeca čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora?

Djelatnost socijalnog rada nastoji u društvu prepoznati i valjano odgovoriti na potrebe socijalno ranjivih pojedinaca i skupina. Dinamika promjena u društvu podrazumijeva potrebu kontinuiranog identificiranja socijalno ranjivih pojedinaca i skupina čije su potrebe rezultat novonastalih društvenih promjena. Porast brojnosti navedenih pojedinaca i skupina čije su potrebe u današnjem društvu nezadovoljene dovodi do situacije u kojoj sustav nije u mogućnosti pružiti adekvatan i pravovremen odgovor. U Europi se djeca zatvorenika počinju prepoznavati kao socijalno ranjiva skupina davne 1988. godine. Današnji europski sustav na potrebe djece zatvorenika odgovara dobrom suradnjom civilnog sektora sa zatvorskom službom (Gabelica Šupljika, 2009.). Upravo nedostatak navedene prakse dovodi do gotovo dvadesetogodišnjeg zaostajanja Hrvatske za Europom. Institucija Pravobranitelja za djecu prva u Hrvatskoj počinje progovarati o ovoj još uvijek nedovoljno prepoznatoj temi, te 2008. održava stručnu raspravu „Prava djece čiji su roditelji u zatvoru“. Rasprava je rezultirala izdavanjem zbornika priopćenja sa stručne rasprave koji do danas ostaje jedini stručni izvor literature na hrvatskom jeziku kojemu je ova ranjiva skupina djece u fokusu interesa.

U ovom radu pod pojmom djeca čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora podrazumijevamo djecu koja se nalaze izvan zatvora, a čiji roditelj ili druga bliska osoba boravi u zatvoru. Drugu i malobrojniju skupinu čine djeca koja su rođena za vrijeme majčinog izdržavanja kazne zatvora. Prema Zakonu o izvršavanju kazne zatvora, navedena skupina djece u Hrvatskoj može živjeti s majkom u zatvoru do navršene treće godine života. Prema procjenama EUROCHIPS-a² oko 800 000 djece diljem Europske unije je svaki dan odvojeno od roditelja koji su u zatvoru (EUROCHIPS, 2011.). Nedostatak sistematiziranog prikupljanja podataka o broju djece čiji su roditelji u zatvoru u Europi, ali i Hrvatskoj nastoji se kompenzirati različitim statističkim izračunima koji su utemeljeni na znanstvenim studijama. U Izvješću o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2010. godinu su prvi put u Hrvatskoj predstavljeni točni podatci o broju djece čiji su roditelji u zatvoru. Na dan 31. 12. 2010. u Zatvorskom sustavu bilo je 982 zatvorenika roditelja maloljetne djece, a ukupan broj djece iznosio je 1 715 (Ministarstvo pravosuđa, 2010.).

² The European Network for Children of Imprisoned Parents (EUROCHIPS) odnosno Europski odbor za djecu čiji su roditelji u zatvoru je inicijativa na razini cijele Europe koja djeluje za dobrobit djece čiji su roditelji u zatvoru. EUROCHIPS je financiran od strane Zaklade Bernard van Leer.

Poznavanje hrvatskog i međunarodnog zakonskog okvira nužno je kako bi socijalni radnici mogli djelovati u najboljem interesu ove skupine djece. Najviši hijerarhijski pravni akt u Hrvatskoj - Ustav navodi: „Država štiti materinstvo, djecu i mladež te stvara socijalne, kulturne, odgojne, materijalne i druge uvijete kojima se promiče ostvarivane prava na dostojan život“ (Ustav Republike Hrvatske, NN 85/2010., čl. 62). Roditeljev odlazak u zatvor može dovesti do niza problemskih situacija u kojima je vjerojatnost ugrožavanja djetetovih prava višestruko povećana, stoga se Ustavom Republike Hrvatske propisuje zadaća države da jamči djetetu ostvarivanje svih njegovih prava. Drugi važni akt hrvatskog pravnog poretka je Konvencija o pravima djeteta čija je stranka i Republika Hrvatska od 8. listopada 1991. godine (Konvencija o pravima djeteta, NN 12/1993.). Konvencija propisuje širok raspon prava djeteta od kojih različiti izvori literature najvažnijima vezanima uz ovu skupinu djece smatraju prava propisana člancima 2, 3, 9, 12 i 20. Članak 2. obvezuje države članke na poduzimanje svih potrebnih mjera za zaštitu djeteta od svih oblika diskriminacije ili kažnjavanja koji polaze od položaja, djelatnosti, izraženog mišljenja ili uvjerenja roditelja, zakonskih skrbnika ili članova obitelji. Predrasude društva o osobama koje su prekršile zakon u velikom broju slučajeva se odražavaju i na dijete zatvorenika. Diskriminacija na temelju roditeljevog boravka u zatvoru može prema djetetu biti usmjerena od strane različitih skupina u društvu odnosno šire obitelji, vršnjaka, profesora i drugih članova lokalne zajednice. Stoga ukoliko je dijete izloženo diskriminirajućim radnjama isključivo uslijed roditeljevog boravka u zatvoru ima pravo na zaštitu. Zaštita najboljeg interesa djeteta osigurana je člankom 3. Konvencije u svim akcijama koje u svezi s djecom poduzimaju javne ili privatne ustanove socijalne skrbi, sudovi, državna uprava ili zakonodavna tijela. Stručnjacima u radu s djecom je institut najboljeg djetetovog interesa utro jasan put djelovanja. Specifičnost se ogleda u činjenici postojanja roditelja, odnosno prekršitelja zakona s jedne strane i djece kao nevinih žrtava pravosudnog sustava s druge strane. Kažnjavanje roditelja kao prekršitelja zakona ne smije imati prioritet nad djetetovim najboljim interesom. Člankom 9. propisuje se da će države članke poštivati pravo djeteta koje je odvojeno od jednoga ili oba roditelja da redovito održava osobne i neposredne odnose s oba roditelja ako se time ne ugrožava njegova dobrobit. Ako je odvajanje posljedica bilo kojega postupka što ga je pokrenula država kao što je pritvor, zatvor, progon, izručenje i drugo, država kao stranka će na podnesen zahtjev pružiti djetetu potrebne obavijesti o boravištu odsutnog člana, osim kad bi pružanje takve obavijesti moglo štetiti dobrobiti djeteta. Najvažnijim se u ovom slučaju smatra odvajanje prava djeteta da posjeti roditelja u zatvoru od prava roditelja u zatvoru na posjete. Pružanje pravovaljane obavijesti o boravištu roditelja smatra se iznimno važnim s obzirom da dijete često od obitelji

i drugih osoba u njegovu okruženju dobiva netočne informacije o mjestu i razlozima roditeljeve nenazočnosti. Navedeno kod djeteta može polučiti daljnje negativne implikacije odnosno prvenstveno strah i zabrinutost. Pravo na slobodno izražavanje svojih stavova o svim stvarima koje se na njega odnose osigurava se člankom 12. djetetu koje je u stanju oblikovati vlastito mišljenje, koje će se uvažavati u skladu s dobi i zrelošću djeteta. Članak 20. Konvencije usko je povezan s potonje navedenim člankom. Njime se jamči svakom djetetu koje je privremeno ili trajno lišeno obiteljske okoline, pravo na posebnu zaštitu i pomoć države. Pravo djeteta da izrazi svoje stavove i mišljenje posebno je naglašeno u slučaju odlučivanja o vrsti skrbi izvan vlastite obitelji ukoliko je lišeno obiteljske okoline. Na kraju zakonskog pregleda izdvajamo Obiteljski zakon koji je temeljni nacionalni propis kojim se uređuju odnosi između djece i roditelja. Obiteljski zakon daje okvir za sve situacije odvojenog života roditelja i djeteta (Jelavić, 2009.).

2.1. Utjecaj roditeljevog izdržavanja kazne zatvora na dijete

Roditeljev odlazak u zatvor nije izoliran događaj koji utječe na dijete. Potreba zagovaranja prava djeteta čiji su roditelji u zatvoru ogleda se u činjenici postojanja višestrukih i ponovljenih negativnih utjecaja na dijete koji se javljaju kroz dulje vrijeme. Brojni stresni događaji prethode i slijede nakon roditeljevog boravka u zatvoru. Na navedenom putu dijete dolazi u doticaj s različitim državnim tijelima, javnim ustanovama i neprofitnim organizacijama koji trebaju biti izvor djetetove podrške uz obitelj odnosno roditelja koji je u zatvoru. Uhićenje, suđenje, izdržavanje zatvorske kazne i izlazak roditelja iz zatvora smatramo glavnim izvorima stresa ove skupine djece. Uz navedeno možemo pribrojiti osiguravanje skrbi za dijete dok je roditelj u zatvoru, promjenu mjesta boravka i drugih okolnosti u djetetovu životu (npr. život s udomiteljima ili u domu, promjene u strukturi obitelji, promjene u odnosima između roditelja, razvod roditelja i dr.), te posjete roditelja u zatvoru.

Uhićenje roditelja može predstavljati izrazito traumatsko iskustvo za dijete ponajprije zbog neadekvatnog postupanja policijskih službenika prilikom uhićenja kojem je nazočilo dijete. Potrebno je utemeljiti standarde postupanja u slučajevima uhićenja kojima prisustvuju maloljetna djeca. Također, educiranje policijskih službenika i razmjena iskustva primjera dobre prakse drugih europskih zemalja nužni su kako bi se ublažili mogući traumatski utjecaji na dijete. Suradnja policije i Centra za socijalnu skrb nužna je ukoliko dijete čiji je roditelj uhićen nema drugog roditelja ili skrbnika. Socijalni radnik koji je kontaktiran od strane

policije dužan je provjeriti da li je dijete od prije u tretmanu, procijeniti potrebu za pružanjem obiteljskopravne i socijalne zaštite gdje se posebno važnim pitanjem smatra potreba stavljanja djeteta pod skrbništvo. Djeca doživljavaju različite reakcije uslijed roditeljevog odlaska u zatvor, odnosno identifikaciju s roditeljem (svijest o stigmati društva), zabrinutost o ishodima sudskog procesa, nesigurnost i zabrinutost o načinu života bez roditelja, briga o neizvjesnoj budućnosti, *flashbackovi* traumatskih događaja vezanih uz uhićenje, sram; strah i tjeskoba; ljutnja i pojačana pobuđenost, tuga, krivnja, nisko samopouzdanje; usamljenost, osjećaj napuštenosti i emocionalno povlačenje od prijatelja i obitelji; depresija, nesanica, poremećaji spavanja i hranjenja; poremećaji pažnje i zaostajanje u razvoju; smanjen akademski učinak, problemi s ponašanjem u školi i markiranje; agresija, antisocijalno ponašanje i traumom uzrokovano ponašanje koje dovodi do rane uključenosti u kriminalne aktivnosti (Wright i Seymour, 2000., prema McMahon, 2002.). Uz navedene reakcije, većina djece čiji su roditelji u zatvoru će imati niz negativnih posljedica i na kasniji razvoj. Posljedice se ogledaju u emocionalnom stanju i prilagodbi, odnosu s roditeljima, tjelesnom zdravlju i poteškoćama u procesu ostvarivanja skrbništva. Djetetov doživljaj roditeljevog boravka u zatvoru ovisit će o više čimbenika: dobi u kojoj je došlo do odvajanja, trajanju odvojenosti, zdravstvenom stanju obitelji, odnosima u obitelji skrbnika, stabilnosti odnosa s roditeljem, ranijim iskustvima odvajanja, vrsti kaznenog djela roditelja, dostupnosti podrške, te stupnju stigmatizacije u zajednici (Seymour i Hairston 2001., prema Profaca i Buljan Flander, 2009.). S obzirom na različito doživljen događaj uhićenja roditelja, na socijalnom radniku je zadaća procijeniti treba li djetetu stručna pomoć. Prilikom procjene treba obratiti pažnju na sljedeće: pokazuje li dijete izrazito neprimjeren način reagiranja na odvajanje od roditelja koji je u zatvoru (prenaglašene reakcije ili pak potpuni izostanak uznemirenosti), osjeća li dijete jaki strah za roditelja u zatvoru i/ili za osobe s kojima živi, je li dijete uz odvajanje od roditelja bilo izloženo i drugim traumatskim događajima ili gubicima, pokazuje li okolina strpljenje i razumijevanje za djetetove reakcije, koje su djetetove karakteristike ličnosti ili osobitosti obitelji (npr. suzdržanost u izražavanju osjećaja); kako se dijete osjeća ako nema sigurnih dokaza da je roditelj u zatvoru kriv, pa obitelj (a time i dijete) doživljava dodatni pritisak i frustraciju zbog doživljaja nepravde, može li dijete nakon duljeg vremena prihvatiti razdvojenost, ima li dijete nakon duljeg razdoblja simptome koji ukazuju na promjene u doživljavanju i ponašanju (npr. izrazito se izolira, ima mračne misli, postaje agresivno prema drugima ili sebi...). Ukoliko procjena potrebe pružanja stručne pomoći da potvrdan odgovor treba dodatno utvrditi: kada su znakovi ponašanja započeli, koliko često se javljaju, kojeg su intenziteta, te u kojoj mjeri ometaju svakodnevne aktivnosti i prilagodbu djeteta (Profaca i

Buljan Flander, 2009.). Značajnu ulogu osim stručne pomoći ima i podrška unutar obitelji djeteta koja se mora temeljiti na iskrenoj i otvorenoj komunikaciji ponajprije vezano uz izražavanje osjećaja koje dijete ima vezano uz doživljeno iskustvo. Osim potonjeg stručnjaci smatraju da je djetetu potrebno dati točnu informaciju o roditeljevom odlasku u zatvor. Ipak, konačna odluka ostaje na samim roditeljima. Neistinita objašnjenja nose niz rizika: dodatna briga za roditelja i bojazan za njegov život. Protokom vremena djeca saznaju istinu na bolniji način: od drugih osoba; slučajnim posjetom, pozivom, pismom; putem medija itd. Navedeno rezultira razvijanjem nepovjerenja prema roditelju (Profaca i Buljan Flander, 2009.).

Sudski procesi sve češće bivaju obilježeni medijskim stigmatiziranjem djece. Mediji uslijed težnje za što većim brojem konzumenata podliježu žutilu i praksi detaljnog izvještavanja o kriminalu u kojima djeca kao akteri često imaju glavnu ulogu. Medijsko izvještavanje počinje nalikovati „sapunici“ koja gotovo svakodnevno pronalazi brojne konzumente izvještavajući ih o detaljnim sudbinama djece čiji su roditelji u zatvoru. Detaljni izvještaji gotovo su uvijek potkrijepljeni brojnim slikama i videozapisima. Socijalni radnici dužni su apelirati na medije o nedopustivosti otkrivanja identiteta djeteta i zadiranja u njegovu privatnost. Medijsko stigmatiziranje djece ne omogućuje pravo djeteta i njegove obitelji na dijeljenje svoje sudbine samo s uskim, njima poznatim krugom ljudi. Medijsko senzacionalističko i više puta netočno izvještavanje može dovesti do ponovljenog doživljavanja traumatičnog događaja, te sukladno tome i polučiti teže posljedice za dijete. Nadalje, socijalni radnik u ovom razdoblju treba posvetiti vrijeme upoznavanju s mogućom presudom roditelja, te zatvorom u kojega je roditelj upućen na izdržavanje kazne zatvora. U razdoblju trajanja sudskog procesa također je poželjno ostvarivati suradnju između socijalnog radnika i drugih sudionika unutar sustava podrške gdje nam se najvažnijim čini istaknuti predškolsku odnosno školsku ustanovu.

Osim socijalnog radnika zaposlenog u Centru za socijalnu skrb koji ostaje važan akter sustava podrške izvan zatvorskih zidina tijekom razdoblja izdržavanja kazne zatvora, valja istaknuti važnost uloge socijalnog radnika zaposlenog u zatvoru na radnom mjestu stručnog suradnika za tretman. Primarne zadaće socijalnog radnika u zatvoru su pružanje podrške djetetu i njegovim skrbnicima u održavanju obiteljskih veza sa zatvorenikom, sudjelovanje u organiziranju posjeta djece, evaluacija kvalitete održanih posjeta i kontinuirano nastojanje za njihovim unapređenjem, te evaluacija o broju ostvarenih posjeta. Detaljniji opis posla socijalnog radnika kao stručnog suradnika za tretman slijedi u daljnjem pregledu rada.

Tijekom razdoblja postpenalnog prihvata socijalni radnik treba pripremiti dijete i obitelj na izlazak zatvorenika iz zatvora. Dužina izdržavanja kazne zatvora, ali i posvećenost održavanju obiteljskih veza tijekom izdržavanja kazne zatvora mogu u velikoj mjeri ublažiti ponovno doživljavanje traumatskog iskustva djeteta. Zatvorski sustav je usmjeren prema kažnjavanju neprihvatljivog ponašanja, dok se nedovoljno pažnje posvećuje provođenju programa promicanja roditeljske odgovornosti. 2008. godine dizajniran je program PROROK odnosno program promicanja roditeljske kompetencije i smanjenja negativnih učinaka odvajanja očeva i djece za vrijeme izdržavanja kazne zatvora, koji do svibnja 2009. nije implementiran u kaznionice i zatvore zbog nedogovorene nužne suradnje s vanjskim organizacijama koje su usmjerene na rad s obiteljima i mladima (Vukota, 2009.). Pilot program „Odgovorno roditeljstvo“ je prema posljednjem dostupnom Izvješću o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih ustanova za 2010. godinu proveden u Rijeci, Splitu, Varaždinu i Sisku. 2011. godine istovjetni program se planirao provoditi u 6 kaznionica i 14 zatvora (Ministarstvo pravosuđa, 2010.).

Program „Odgovorno roditeljstvo“ zaživio je za razliku od prethodnog programa uslijed pronalaska vanjskog partnera u provođenju programa odnosno Obiteljskog centra. Diskontinuitet provođenja predstavljenih posebnih programa vezanih uz roditeljstvo je primjer negativne prakse koju u budućnosti valja izbjeći.

Dijete čiji je roditelj u zatvoru pod utjecajem je višestrukih i kompleksnih rizičnih činitelja. Murray i Farrington su istraživali povezanost između roditeljevog odlaska u zatvor i antisocijalnog ponašanja, psihičkih problema i drugih štetnih ishoda kod djece. Uspoređeni su rezultati između skupine od 23 dječaka koji su odvojeni od roditelja zbog roditeljevog odlaska u zatvor (između rođenja i dobi od 10 godina) i četiri kontrolne skupine. Provedeno istraživanje utjecaja roditeljevog izdržavanja kazne zatvora na dijete pokazalo je da navedena skupina djece ima tri puta veću vjerojatnost pojave psihičkih problema od svojih vršnjaka i tri puta veću vjerojatnost da će razviti antisocijalno ponašanje od svojih vršnjaka; vjerojatno će doživjeti *bullying*, stigmatu i višu razinu socijalne isključenosti, te će vjerojatno doživjeti i višu razinu siromaštva kao rezultat gubitka prihoda od strane roditelja u zatvoru (Murray i Farrington, 2007., prema Lewis i sur., 2008.). Roditeljevo izdržavanje kazne zatvora dokazano je kao snažan rizični činitelj za dječake. Longitudinalno istraživanje provedeno na *Cambridge* Sveučilištu pratilo je životni put dječaka rođenih 1953. godine. Kada su uspoređene grupe dječaka čiji je roditelj bio u zatvoru s onima koji nisu doživjeli navedeno spoznali su da je 65% dječaka izdržavalo kaznu zatvora u usporedbi s 21% dječaka koji nisu

doživjeli boravak roditelja u zatvoru (Murray, 2005; Murray i Farrington, 2005., prema Lewis i sur, 2008.). Osim spola, činjenica u kojoj će mjeri roditeljev boravak u zatvoru utjecati na dijete ovisi o velikom broju različitih varijabli kao što su: prethodna depriviranost, dob i rasa djeteta, odnosi s drugim ljudima, podrška, broj prethodnih odvajanja djeteta i roditelja i njihova duljina (Convery i Moore, 2011.). Neovisno o navedenim varijablama razdvajanje djeteta i roditelja uslijed boravka u zatvoru je gotovo uvijek traumatsko iskustvo za dijete. Osim poznavanja rizičnih činitelja za pružanje podrške socijalni radnik valja voditi računa o onim činiteljima u djetetovom životu koji mogu ublažiti posljedice stresnih i traumatskih događaja. Činitelji zaštite koji pomažu djetetu u situaciji stresnog odvajanja od roditelja koji je u zatvoru su: zdrav odnos s barem jednim roditeljem ili odraslom osobom, razvijene socijalne vještine rješavanja problema, razvijena barem jedna strategija suočavanja, doživljaj samopoštovanja i osobne odgovornosti; te sposobnost usmjerenja pažnje, razvijeni interesi i hobiji (Profaca i Buljan Flander, 2009.).

2.2. Važnost održavanja obiteljskih odnosa

Informiranost o važnosti održavanja obiteljskih odnosa između djece, roditelja koji su na izdržavanju kazne zatvora i drugih skrbnika se nameće kao nužnost ukoliko želimo socijalnom radniku dati glavnu ulogu aktivnog poticatelja održavanja obiteljskih odnosa. Iako je neminovna činjenica da nema jednoznačnog odgovora za svaku pojedinu obitelj, provedena istraživanja idu u prilog tezi da je izrazita važnost održavanja obiteljskih odnosa za vrijeme izdržavanja kazne zatvora roditelja. Redovita i kontinuirana komunikacija između djece i roditelja neophodna je za održavanje privrženosti između njih, ali i za uspješno ujedinjenje obitelji nakon razdvajanja (Hairston, 2009.).

Dobrobit od održavanja obiteljskih odnosa za vrijeme izdržavanja zatvorske kazne je višestruka odnosno potencijalnu dobrobit može ostvariti dijete, zatvorenik, ali i obitelj u cjelini (Bouched, 2008.). Posjete roditelju koji je na izdržavanju kazne zatvora omogućuju djetetu da se uvjeri u netočnost zastrašujućih misli koje povezuje s roditeljevim stanjem i okolnostima u kojima smatra da se roditelj nalazi. Razgovor „licem u lice“ između djeteta i roditelja o počinjenom zločinu i životu iza rešetaka oslobađa dijete od osjećaja krivnje i odgovornosti za roditeljev odlazak u zatvor. Dijete se na taj način opet iznova počinje osjećati vrijednim i voljenim. Dijeliti prostor s drugim obiteljima za dijete ne znači samo dijeliti fizički prostor, već i istu sudbinu s drugima. Stoga dijete ima osjećaj da u danoj situaciji nije samo. Također, održavanje obiteljskih odnosa kroz održavanje posjeta ili na neki od drugih

načina (dopisivanje, telefonski razgovori i paketi) olakšavaju djetetu, ali i obitelji ujedinjenje nakon ponovnog puštanja na slobodu, u protivnom dijete može biti zbunjeno promjenom roditeljskog stila i pravila koju roditelj zatvorenik donosi u već ustaljenu obiteljsku rutinu. Na kraju, valja istaknuti posebno ranjivu skupinu odnosno djecu koja su radi roditeljevog izdržavanja kazne zatvora stavljena pod skrbništvo i čiji je osjećaj tuge i doživljenog gubitka u znatnoj mjeri veći od druge djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora. Dijete će se staviti pod skrbništvo ako su mu jedini roditelj ili oba roditelja u zatvoru, ako je drugi roditelj umro, nestao, nepoznat, nepoznatog boravišta najmanje mjesec dana, lišen poslovne sposobnosti ili roditeljske skrbi, odsutan ili spriječen i nije u mogućnosti brinuti se o svojem djetetu. Odluku o stavljanju djeteta pod skrbništvo donosi CZSS. Nije nužno da dijete živi sa svojim skrbnikom, dijete može biti zbrinuto u udomiteljskoj obitelji, domu za djecu ili pravnoj osobi koja obavlja djelatnost socijalne skrbi (Jelavić, 2009.).

Zatvorski sustav u velikoj mjeri ograničava aktivnosti koje proizlaze iz roditeljske uloge. Usprkos tomu, roditelj može ispunjavati svoju ulogu roditelja ili supruga samo ukoliko postoji redovita i kontinuirana komunikacija. Upravo iz navedenog primjera proizlazi najveća dobrobit za obitelj.

Vrlo je vjerojatno da će održavanje obiteljskih odnosa doprinijeti da zatvorenik vodi produktivan život odnosno život bez namjere kršenja zakonskih propisa. Uređeni obiteljski odnosi mogu u određenim slučajevima biti pokazatelj mogućnosti prijevremenog otpusta.

3. Trudnica i majka s djetetom koje je rodila za vrijeme izdržavanja kazne zatvora

Zaštita majčinstva zajamčena je najvišim pravnim aktom Republike Hrvatske odnosno Ustavom, ali i Zakonom o izvršavanju kazne zatvora. Usprkos tomu, sporno pitanje koje postavlja opća i profesionalna javnost jest što je u djetetovom najboljem interesu, odrastanje unutar zatvorskih zidina s majkom ili pak odrastanje unutar djetetove lokalne zajednice s drugim skrbnicima. Europski odbor za sprječavanje mučenja (CPT) 2000. godine dao je jasan zaključak vezan uz postojeću dvojbu istaknuvši da zatvori zasigurno ne osiguravaju prikladno okruženje za novorođenčad i djecu, ali s druge strane prisilno odvajanje djece i majki smatra se izrazito neprihvatljivim (European Committee for the Prevention of Torture, 2000.; prema Lagoutte, 2011.).

Zatvor ne osigurava optimalne uvjete zatvorenici trudnici. Usprkos tomu, trudnoća nije i ne smije biti imunitet koji trudnicu štiti od kaznene odgovornosti. Interes zatvorskog sustava, ali i šire javnosti općenito treba biti usmjeren prema osiguravanju zdrave trudnoće koja je neosporno u najboljem interesu još nerođenog djeteta. Trudnoće zatvorenica smatraju se visoko rizičnima zbog konzumacije droga i alkohola, pušenja i spolno prenosivih bolesti. Također, spoj slabe socijalne podrške i povijesti zlostavljanja dovodi do povećanog rizika perinatalnog i postnatalnog morbiditeta i mortaliteta žena i djece koja borave u zatvoru od većine trudnica (Understanding Prison Health Care, 2002.; prema Hotteling, 2008.). Osim navedenog, značajan broj istraživanja bavi se temom utjecaja majčinog izdržavanja kazne zatvora na djetetovu porođajnu težinu. Dokazano je da određene značajke izdržavanja kazne zatvora kao što su utočište i redoviti obroci mogu poboljšati ishode trudnoća kod visoko rizičnih žena (Martin i sur. 1997.a, Martin i sur. 1997.b). S obzirom na ranije predstavljeno socijalni radnici zaposleni u penalnim ustanovama trebaju biti svjesni posebne potrebe žena koje su na izdržavanju kazne zatvora kao što su: zdravstvena skrb, prehrana, pravilno vježbanje, odgovarajuća odjeća, savjetovanje i drugo. Također, u nekim zatvorima trudnice borave odvojeno od ostatka zatvorske populacije što može dovesti do izoliranosti trudnica zatvorenica, dok u suprotnom slučaju postoji mogućnost javljanja većeg rizika od bolesti i/ili nasilja. Na kraju, valja ukazati da izdržavanje kazne zatvora prati visoka razina stresa koja može štetno utjecati na trudnoću. Edukacija i pružanje podrške zatvorenicama trudnicama može predstavljati promjenu prijašnjeg životnog stila i smanjenje stope recidivizma. U Izvješću o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2010. godinu ne navodi se statistika vezana uz broj trudnica zatvorenica kao ni posebni programi koji se provode s ovom vrlo rizičnom skupinom zatvorenica. Program pripreme trudnica za porođaj, vježbe disanja za trudnice i grupe za potporu dojenja samo su neki od prijedloga posebnih programa za trudnice i majke zatvorenice.

Brojna istraživanja i kulturološki uvjetovana shvaćanja ističu važnost majčinske uloge u životu djeteta, a posebno u najranijem djetinjstvu. Britanski psihoanalitičar John Bowlby je tijekom 1950-ih i 1960-ih uveo u psihodinamsku teoriju koncept emocionalnog vezivanja ili privrženosti čija odsutnost u djetetove prve tri godine života ostavlja teške posljedice na razvoj djeteta. U najvećem broju obitelji dijete ostvaruje emocionalnu vezu s majkom (Bulat, 2011.). Također, penološka istraživanja pokazuju da majčino izdržavanje kazne zatvora ima veći negativan utjecaj na život djeteta nego li očevo (Davies i sur., 2008.).

Najvažnije istraživanje o utjecaju majčinog izdržavanja kazne zatvora provedeno je 1989. godine od strane Lize Catan. Nakon 1989. proveden je tek neznatan broj istraživanja koja se bave istom temom. Istraživanjem je uspoređena grupa djece koja je živjela u zajednici tijekom majčinog izdržavanja kazne zatvora i grupa djece koja je živjela s majkama u zatvoru. Rezultati istraživanja dokazali nedostatke odvajanja djeteta od majke, kao i boravka djeteta u zatvoru zajedno s majkom (Ayre i sur., 2006.).

Druga važna skupina istraživanja vezana uz ovu skupinu djece usmjerena je prema posljedicama koje za dijete ima odvajanje od majke. Nalazi istraživanja Spitzza o utjecaju rane emocionalne deprivacije govore o emocionalnim poremećajima, poremećajima osobnosti, nametljivom ponašanju, nestabilnosti i gubitku identiteta. Drugi pak navode da je zajednica sposobna nadomjestiti odsutnost majke, te izbjeći traumatski doživljaj odvajanja djeteta od majke nakon nekoliko zajednički provedenih mjeseci odnosno godina u zatvoru (Ayre i sur., 2006.).

Standardna minimalna pravila UN-a za postupanje sa zatvorenicima iz 1955. između ostalog propisuju standardna minimalna pravila za postupanje u ženskim zatvorima. Ženski zatvori bi trebali imati poseban smještaj za svu potrebnu perinatalnu i postnatalnu njegu i liječenje. Trudnice bi trebale imati priliku roditi u bolnici izvan kruga zatvora. Navedena praksa je poželjna s medicinskog stajališta, ali i zbog zaštite majke i djeteta od traumatskog i stigmatizirajućeg iskustva rađanja u zatvoru. Zatvor kao mjesto rođenja djeteta ne bi trebao biti vidljiv u rodnom listu. Šezdeset godina nakon donošenja navedenog dokumenta, Ujedinjeni narodi kritiziraju nehumane oblike prakse u ženskim zatvorima. U Sjedinjenim Američkim Državama trudne zatvorenice su prisiljene rađati okovane lancima. Presudom u korist zlostavljanih trudnica i američka zakonodavna vlast je potvrdila kako je vezivanje trudnih zatvorenica prije, tijekom i nakon poroda protuzakonito i protuustavno. U tijeku je lobiranje za donošenje novog zakona.³ Također, standardna minimalna pravila UN-a za postupanje sa zatvorenicima navode da ako dojenčad ima pravo ostati u zatvoru za vrijeme izdržavanja majčine kazne zatvora, djetetu se treba osigurati pohađanje dječjeg vrtića vođenog od strane kvalificiranog osoblja u kojima će djeca boraviti za vrijeme dok se majke nisu u mogućnosti brinuti o njima.

³ Women are born free in the US but everywhere birth in chains. America is almost unique in the civilised world for forcing pregnant prisoners to undergo childbirth cuffed and shackled. (2012, 6. lipanj). *The Guardian*. Posjećeno 18.5.2012. na mrežnoj stranici The Guardian-a: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2012/jun/06/women-born-free-give-birth-in-chains>

U hrvatskom pravnom sustavu zaštita majčinstva zajamčena je Zakonom o izvršavanju kazne zatvora. Trudnoća i rizična trudnoća osuđenice mogu biti razlog za odgodu izvršavanja kazne zatvora, ako do poroda ne preostaje više od 6 mjeseci. Rješenje o odgodi izvršavanja kazne zatvora donosi sudac izvršenja na molbu osuđenice, opunomoćenika osuđenice ili uz njegovu suglasnost i članova njegove obitelji određenih zakonom. Molba s potrebnim dokazima može se podnijeti u roku tri dana od uručenja rješenja o upućivanju, a nakon proteka toga roka ako su razlozi za odgodu nastali naknadno, ali ne kasnije od tri dana po saznanju za njihovo postojanje. Rješenje o odgodi izvršavanja kazne zatvora sudac izvršenja donijet će nakon provedenog postupka u kojem će utvrditi postojanje razloga za odgodu i to u roku tri dana od primitka molbe. Nadalje, zakonom je propisano pravo zatvorenice trudnice i dojilje na hranu koju po vrsti i količini odredi liječnik. Sukladno Standardnim minimalnim pravilima UN-a za postupanje sa zatvorenicama i Zakonom o izvršavanju kazne zatvora propisano je pravo trudnice i majke s djetetom koje je rodila za vrijeme izdržavanja kazne zatvora cjelovita zdravstvena zaštita u svezi s trudnoćom, porođajem i majčinstvom. Trudnica se šest tjedana prije poroda smješta u Odjel za roditelje, a na prijedlog liječnika i prije, a nakon toga u Odjel za majku s djetetom. U pravilu dijete ostaje s majkom do navršene treće godine života. Ukoliko majka izdržava kaznu zatvora u kaznionici odnosno zatvoru u kojem nema Odjela za roditelje, upućuje se u kaznionicu odnosno zatvor gdje takav odjel postoji ili na prijedlog liječnika u najbližu specijaliziranu zdravstvenu ustanovu. Također, sukladno pravilima UN-a propisano je obavljanje poroda u specijaliziranoj zdravstvenoj ustanovi odnosno izvan kruga kaznionice ili zatvora. Najvažnije odredbe vezane uz postupanje Centra za socijalnu skrb propisane su člankom 5. Zakona o izvršavanju kazne zakona. Člankom 5. određeno je da će dijete ostati uz majku na njezin zahtjev na temelju nadležnog tijela. Nakon toga CZSS poduzima potrebne mjere za smještaj djeteta. Ovlaštena osoba iz CZSS obavezna je jedanput u tri mjeseca, a po potrebi i češće posjetiti kaznionicu odnosno zatvor radi nadzora odnosa majke prema djetetu, te poduzeti odgovarajuće mjere ako je to potrebno. Kaznionica odnosno zatvor osiguravaju opremu za dijete, stručnu skrb i zdravstvenu zaštitu. Nadalje, ovdje predstavljenim zakonom zajamčeno je pravo na posjete zatvorenici trudnici, majci i djetetu. Sukladno posebnoj radnopravnoj zaštiti žena u Zakonu o radu i Zakonu o izvršavanju kazne zatvora propisana je odredba koja govori da poslove na kojima u kaznionici odnosno zatvoru može raditi trudnica, roditelja i majka uz koju je dijete do navršene tri godine predlaže liječnik. Na kraju pregleda valja istaknuti još jednu odredbu usklađenu s pravilima UN-a, a riječ je pravu djeteta koje boravi uz majku zatvorenicu na pohađanje predškolske ustanove izvan kaznionice odnosno

zatvora, a koje osiguravaju potonje navedene ustanove. Izlazak djeteta izvan zatvorskog kruga zasigurno predstavlja značajan faktor socijalizacije.

Zemlje imaju različito zakonski uređenu dobnu granicu do koje dijete smije najduže boraviti u zatvoru za vrijeme majčinog izdržavanja kazne zatvora. *EUROCHIPS* razlikuje tri skupine zemalja vezano uz zakonom propisanu dobnu granicu djeteta odnosno zemlje koje dozvoljavaju boravak u zatvoru novorođenčadi do 18 mjeseci, djeci do 3 godine i djeci koja su dovoljno stara za pohađanje škole (između 4 i 6 godina). Prva skupina zemalja obuhvaća: Francusku, Ujedinjeno Kraljevstvo, Irsku i Nizozemsku (zatvor zatvorenog tipa); dok drugu skupinu zemalja uz Hrvatsku čine: Belgija, Danska, Poljska, Španjolska, Finska i Italija. Najmanji broj zemalja odnosno Nizozemska (zatvor otvorenog tipa), Grčka i Njemačka omogućavaju boravak do djetetovog polaska u školu (Ayre i sur., 2006.). Liza Cantan je u ranije razmatranom istraživanju između ostalog spoznala da su obadvije grupe djece odnosno grupa koja je boravila u zajednici i grupa koja je boravila u zatvoru s majkama pokazivale normalan i zdrav fizički rast i razvoj. Međutim, djeca koja su boravila u zatvoru 4 mjeseca ili više pokazala su blagi i postupni pad lokomotornih i kognitivnih rezultata. Nakon što su djeca počela sjediti, puzati i hodati; djeca koja su boravila s majkama u zatvoru imala su manje prilika za istraživanje i korištenje navedenih vještina. Umjesto toga, relativno više vremena su proveli ograničeni na hodalice, ljuljačke i kolica; te su imali samo nekoliko mjesta za izlazak kao što su vrtići i sobe majki. Kada su djeca napustila zatvor zabilježen je značajan porast općih razvojnih rezultata, dok je razvoj djece koja su boravila u zajednici ostao stabilan tijekom cijelog razdoblja. Predstavljeni rezultati su 18 mjeseci smatrali prihvatljivom gornjom dobnom granicom za dijete (Catan, 1989.; prema Caddle, 1998.).

Odjeli za majke i djecu (*Mother-Baby Units*) i kuće za majke i djecu (*The Mother-Child House*) su dvije različite prakse europskih zatvora vezanih uz smještaj majke i djeteta koje je rodila za vrijeme izdržavanja kazne zatvora. Odjeli za majke i djecu postoje u većem broju europskih zemalja, kao i u Hrvatskoj. Riječ je o posebnim odjelima u kojima su smještene trudnice i majke s djecom, a koji se nalaze unutar ženskih zatvora. Postavljena su specifična pravila, ali je atmosfera znatno opuštenija nego u normalnim odjelima. Ipak, izlasci nisu dozvoljeni. Majke i djeca imaju na raspolaganju sobe, kuhinje, kupaonice, igraonice i drugo. Norme za površine prostora i opremu moraju se poštovati. Ovisno o slučaju, djeca tijekom dana borave u vrtićkim prostorima unutar odjela ili pak odlaze u dječje vrtiće izvan zatvora. Današnje preporuke zagovaraju praksu kuća za majke i djecu za koje se smatra da su u najboljem interesu djeteta. Kuće za majke i djecu su građevine odvojene od glavnog zatvora i

posebno rezervirane za majke i djecu. Istovjetno odjelima za majke i djecu, postavljena su određena pravila. Zajedničke prostorije su dnevna soba, blagovaonica i kuhinja; dok su posebne spavaće sobe predviđene za svaku od majki s djetetom. Kuća za majke i djecu ne daje privid zatvora zbog nepostojanja rešetki, zaključanih vrata i zatvorskih čuvara. Interijer i eksterijer u potpunosti su prilagođeni potrebama djece kao što su npr. igračke, ljuljačke i raznobojan dekor. Za vrijeme majčinog radnog vremena djeca borave u igraonici unutar kuće, koju vodi kompetentno osoblje. Izlasci u kupovinu, šetnju ili k doktoru su dozvoljeni u potpunosti ili u ograničenom broju ovisno o ustanovi. Majke rade s polovicom punog radnog vremena, educiraju se o uspješnom izvršavanju svakodnevnih obaveza (npr. kuhanje i odgajanje djece), uključuju se u program psihosocijalne podrške, sve u cilju olakšavanja ponovnog povratka u lokalnu zajednicu (Ayre i sur., 2006.).

Najpoznatiji primjer potonje prakse je *Pension Engelsborg* u Danskoj, što u prijevodu znači „anđeoska kuća“. Danska je prva zemlja koja je uvela praksu nerazdvajanja obitelji. Zatvorenici u *Engelsborg* dolaze u posljednjoj trećini služenja kazne sa supružnicima i djecom bez obzira na njihovu dob. Odluka o dolasku donosi se sukladno saznanjima o počinjenom zločinu, dok uvjet ostanka ovisi o uzornom vladanju. U zatvoru boravi pet obitelji zatvorenika i dvanaest zaposlenika među kojima su obiteljski terapeut, socijalni pedagog i socijalni radnik. Ravnateljica *Engelsborga* Kirsten Neimann o zatvoru govori sljedeće: „U *Engelsborgu* nema rešetaka ne zato što roditelji to zaslužuju, nego zato što to zaslužuju njihova nevina djeca. Drugu priliku za normalan život, bez obzira na zločin koji su počinili, dobivaju zahvaljujući svojoj djeci.“⁴ Život u ovakvoj ustanovi nastoji se u što većoj mjeri približiti normalnom načinu života. Odlazak zatvorenika s obiteljima i djecom na godišnji odmor još je jedna činjenica koja govori o nastojanjima djelatnika da putem ovakve prakse omoguće zatvorenicima i njihovim obiteljima povratak u zajednicu.

3.1. Odjel za roditelje u požeškoj Kaznionici

Jedinstven unutar zatvorskog sustava, Odjel za roditelje u Kaznionici Požega formiran je 1985. godine. Tijekom 2010. na odjelu su boravile četiri zatvorenice i tri maloljetnice sa svojom djecom (Ministarstvo pravosuđa, 2010.).

⁴ Danski sustav humanog kažnjavanja. Zatvor za majke i djecu. *Globus*. Posjećeno 15.5.2012. na mrežnoj stranici Globusa: <http://globus.jutarnji.hr/svijet/zatvor-za-majke-i-djecu>

Ustroj jedinstvenog odjela unutar cijele Hrvatske razumljiv je zbog malog broja trudnica zatvorenica i majki koje su rodile za vrijeme izdržavanja kazne zatvora, a samim time i olakšavanja tehničkih i organizacijskih uvjeta obavljanja posla. Usprkos navedenom, prevagu odnose potencijalne negativne implikacije.

Trudnice zatvorenice i majke koje su rodile za vrijeme izdržavanja kazne zatvora nisu u mogućnosti kaznu zatvora izdržavati u bližem ili širem okruženju svoje lokalne zajednice. Stoga, odlazak u Kaznionicu Požega za neke od majki može značiti i otežavanje održavanja obiteljskih posjeta. Odgojni zavod u kojem borave maloljetne štićenice nije u mogućnosti osigurati adekvatan smještaj, te su iz navedenog razloga maloljetne štićenice primorane premjestiti u kaznionicu koja se nalazi u neposrednoj blizini (Baby boom iza rešetaka, 2012, 19. Svibanj). Europska zatvorska pravila iz 2006. godine daju jasno određenje vezano uz požeški slučaj: „Djeca u dobi od osamnaest godina ne bi smjela biti smještena u zatvore za odrasle, već u institucije posebno namijenjene za tu svrhu.“ (Babić i sur., 2006.). U Hrvatskom zakonodavstvu isto propisuje Zakon o izvršavanju sankcija izrečenih maloljetnicima za kaznena djela i prekršaje. Članak 60. propisuje da se maloljetnika smješta s drugim maloljetnicima, odvojeno od punoljetnika. Osim kontakta s punoljetnim osuđenicama, negativne implikacije mogu proizaći iz interakcije trudne maloljetnice i majke koja je rodila za vrijeme odgojne mjere s njegovateljicom i pravosudnim policajcima. Njegovateljica je također zatvorenica koja je radno angažirana da skrbi o potrebama djece i majki, uz nadzor zdravstvene službe (Baby boom iza rešetaka, 2012, 19. svibanj). Postavlja se pitanje da li je prepuštanje skrbi za dijete zatvorenci u najboljem interesu djeteta prvenstveno zbog sigurnosnih razloga. Činjenica posjedovanja potvrde o nekažnjavanju nužna je za obavljanje sličnih poslova izvan zatvorskog sustava kao što je slučaj prilikom zapošljavanja u dječjem vrtiću. Nadalje, ostaje upitno da li njegovateljica posjeduje ključne kompetencije za obavljanje ovog vrlo odgovornog posla. Sukladno opisu posla i dobnoj skupini s kojom rade njegovateljice bilo bi prihvatljivo da posjeduju edukaciju za profesionalne njegovateljice predškolske dobi ili pak drugo obrazovanje pedagoškog ili zdravstvenog usmjerenja. Na kraju, valja evaluirati koliko uistinu ovakva praksa pridonosi da se majkama olakša povratak u zajednicu nakon izdržavanja kazne zatvora u smislu samostalnog izvršavanja svakodnevnih kućanskih poslova i skrbi za dijete ukoliko navedene zadaće na sebe preuzme netko drugi. Nužno je ustrajati u nastojanju da majka postane odgovorna u svim aspektima skrbi za dijete. Prisutnost uniformiranih pravosudnih policajaca u okruženju gdje borave djeca još je jedan primjer negativne prakse u hrvatskim zatvorima. Također, tijekom obavljanja službe

pripadnici pravosudne policije imaju odgovarajuće naoružanje. Svrha navedenog jest održavanje reda i discipline unutar zatvorskog sustava, ali prikazana praksa zasigurno ne osigurava optimalno okruženje za rast i razvoj djeteta.

Zamjenica pravobraniteljice za djecu, Maja Gabelica Šupljika je 2009. godine izjavila da su fizički uvjeti odjela za roditelje adekvatni, primjereni djeci najmlađe dobi i uređeni kao djeci prijateljsko ili *child friendly* okružje. Usprkos tomu, djeca u socijalnom smislu nisu dovoljno stimulirana (Nedužni iza žice: sedmero beba rođeno u zatvoru, 2009, 16. Travanj). Dijete se svakodnevno susreće s uskim krugom ljudi i nema prilike za upoznavanje novih. Moguća promjena prakse proizlazi iz dozvoljavanja izlazaka u kupovinu, šetnju ili k doktoru. Osim pozitivnih socijalizacijskih efekata, dozvoljeni izlasci mogu majku podučiti samostalnosti u izvršavanju svakodnevnih obveza.

Pravobraniteljica za djecu Mila Jelavić je 2010. godine tijekom posjeta Odjelu za roditelje u Kaznionici Požega izvijestila da se zatvorenici najčešće javljaju u njezin ured radi zakonskog ograničenja koje propisuje da dijete može boraviti uz majku u zatvoru samo do navršene treće godine; a nakon toga mora van, u udomiteljsku obitelj ili dom socijalne skrbi. Prijedlog ide u smjeru „umekšavanja“ granice boravka djeteta uz majku odnosno ako majci ostaje još određeno kraće vrijeme izdržavanja kazne da dijete može ostati uz majku koji mjesec duže od propisanog zakonom.⁵ Navedena praksa može polučiti višestruke pozitivne učinke. Dijete možemo zaštititi od traumatskog iskustva doživljenog uslijed odvajanja od majke nakon zajednički provedenog trogodišnjeg razdoblja i ponovnog spajanja nakon proteka tek kraćeg vremenskog razdoblja. Također, odvajanje djeteta i majke može dovesti do slabljenja odnosa roditelj – dijete i može bitne negativne percepcije zatvorenice o svojoj roditeljskoj ulozi. Sve navedeno majku može nagnati da prilikom izlaska iz zatvora roditeljsku skrb, svojevolumno ili pak protiv svoje volje prepusti u ruke drugim pojedincima ili institucijama.

4. Socijalni radnik kao stručni suradnik za tretman

Zakonom o izvršavanju kazne zatvora propisano je zapošljavanje potrebnog broja stručnjaka u odjelu tretmana odnosno socijalnih radnika, socijalnih pedagoga, pedagoga, liječnika, psihologa, nastavnika i učitelja. Stručni suradnici za tretman moraju posjedovati opća znanja i vještine potrebne za tretmanski rad sa zatvorenicima (interdisciplinarna i fundamentalna

⁵ Pravobranitelj za djecu (2010). *Posjet Odjelu roditelja u Kaznionici Požega*. Posjećeno 15.5.2012. na mrežnoj stranici Pravobranitelja za djecu: <http://www.dijete.hr/hr/naslovnica-mainmenu-1/881-posjet-odjelu-roditelja-u-kaznionici-poega.html>

znanja iz kriminologije, penologije, pedagogije, psihologije, psihijatrije, sociologije, medicine, prava, edukacijskih i drugih znanosti; te specifične kompetencije koje se odnose na procjenu potreba, stanja, rizika i obilježja populacije, planiranje i programiranje intervencija te njihovu implementaciju) (Ministarstvo pravosuđa, 2010.).

S obzirom na predmet interesa ovog rada osvrnut ćemo se na samo određenu dimenziju posla stručnog suradnika za tretman. Službenici odjela tretmana u okviru provođenja pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora u dijelu kontakata s vanjskim svijetom, održavanja i poboljšavanja kontakata s obitelji i priprema poslijepenalnog prihvata, provode savjetodavni rad sa zatvorenicima. Službenici ostvaruju kontakt s članovima obitelji zatvorenika putem telefona ili neposrednim kontaktom za vrijeme posjeta. Ukoliko službenici odjela tretmana zamijete značajnije poremećene odnose ili se kod djece zamjećuju određene poteškoće, interveniraju posredno preporukom da se u obitelj ili rad s djetetom uključi nadležni CZSS, psiholog u vrtiću ili školi ili da se obitelj javi u Obiteljski centar (Ministarstvo pravosuđa, 2010.).

S obzirom da nije dostupan detaljniji opis posla iz predstavljenog nije razumljivo da li je riječ o djeci koja borave s majkom tijekom izdržavanja kazne zatvora ili koja su smještena kod drugih skrbnika. Usprkos tomu, zamjetno je da opis posla stručnog suradnika za tretman ne podrazumijeva neposredan rad s djecom. Navedeno posebno predstavlja poteškoću za djecu koja borave s majkom u zatvoru s obzirom da su izlasci u velikoj mjeri reducirani, a samim time i profesionalna pomoć izvan zatvora (CZSS, psiholog u vrtiću ili školi, Obiteljski centar) nedostupna.

Diskutabilno je koliko pojam „stručni suradnik za tretman“ koji objedinjuje različita zanimanja omogućuje svakoj od profesija da pruži svoj maksimum vezano uz stečena znanja i vještine na fakultetu, ali i tijekom kasnijeg profesionalnog razvoja. Prema ranije predstavljenom opisu posla službenika tretmana koje navodi Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2010. godinu vidljivo je da svaki od službenika tretmana obavlja istovjetne poslove bez obzira na ranije stečeno zanimanje. Bez specifikacije stručnih suradnika za tretman nedostanke u tretmanu osjetit će svi njegovi dionici. Svaki od službenika odjela tretmana usko je specijaliziran u određenom području i navedenu činjenicu treba uočiti kao prednost procesa tretmana.

5. Načini održavanja kontakta između djeteta i roditelja koji je na izvršavanju kazne zatvora

Prema Zakonu o izvršavanju kazne zatvora dijete može s roditeljem zatvorenikom održavati kontakt na nekoliko različitih načina (posjeti roditelju zatvoreniku, dopisivanje, telefonski razgovor i paketi).

Uspoređujući hrvatski zatvorski sustav s onima iz drugih zemalja možemo ga okarakterizirati zastarjelim, odnosno neprilagođenim suvremenim tehnologijama. Komunikacija putem *e-maila*, *Skype-a* ili pak videopoziva uobičajena je u nekima od zemalja. Posredan način komunikacije odnosno bez kontakta „licem u lice“ za obitelj može podrazumijevati smanjenje troškova puta prilikom odlaska u zatvor gdje roditelj izvršava kaznu zatvora. Ekonomičnost ovdje predstavljenog načina komuniciranja posebno se ogleda u slučaju obitelji koje borave izvan Hrvatske. Raspoloživi načini održavanja kontakta između djeteta i roditelja zatvorenika prema hrvatskom zakonu bi u tom slučaju osim značajne visine troškova podrazumijevali i reduciranje učestalosti odlaska u posjet roditelju zatvoreniku s obzirom na postojeću razdaljinu između zemlje u kojoj boravi obitelj zatvorenika i zemlje u kojoj roditelj zatvorenik izvršava kaznu zatvora.

Nadovezujući se na prethodno navedeno, možemo konstatirati kako je hrvatski zatvorski sustav sporohodan u uvođenju novih načina održavanja kontakta između djeteta i roditelja koji je na izdržavanju kazne zatvora. U Hrvatskoj nije razgranata mreža neprofitnih organizacija, a posebice navedeno dolazi do izražaja kod ovdje razmatrane ranjive skupine s obzirom da ne postoji niti jedna neprofitna organizacija koja svoj interes u cijelosti veže uz djecu čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora. Nije realno očekivati da će uvođenje promjene u ovom području zagovarati ionako krut i promjenama nesklon zatvorski sustav. Kao što je već ranije istaknuto, samo suradnjom civilnog sektora sa zatvorskom službom može se adekvatno odgovoriti na potrebe djece zatvorenika. Mogućnosti uvođenja alternativnih oblika prakse vezanih uz način održavanja kontakta između djeteta i roditelja zatvorenika predstaviti ćemo u daljnjem dijelu rada.

Osim potrebe uvođenja vanjske suradnje s neprofitnim organizacijama nužno je da se i unutar zatvorskog sustava ovlasti osoba koja će isključivo biti zadužena za pružanje podrške djeci i obiteljima čiji je član na izdržavanju kazne zatvora u održavanju obiteljskih veza sa zatvorenikom. Navedena osoba trebala bi biti spona između roditelja zatvorenika i njegove

obitelji koja se nalazi izvan zatvora. Ulaganje napora u unaprjeđenje ovdje predstavljenog aspekta tretmana zatvorenika može polučiti višestruku korist za obitelj u cjelini koja se prvenstveno ogleda u jačanju obiteljske otpornosti za suočavanje s izvorima stresa. Današnje određenje stručnog suradnika za tretman koji može posjedovati različito obrazovanje društveno – humanističkog smjera, te gdje istovremeno ne postoji jasno određenje profesionalnih zadaća s obzirom na stečena znanja i vještine određenog zanimanja ne može adekvatno odgovoriti na tretman roditelja zatvorenika, ali i obitelji u cjelini.

Na kraju, valja istaknuti nedostupnost informacija za obitelji čiji je član na izdržavanju kazne zatvora kao dodatnu slabost hrvatskog zatvorskog sustava. Na mrežnim stranicama informacije se mogu naći samo u obliku Zakona o izvršavanju kazne zatvora koji kao što je poznato često ostaje teško razumljiv za velik dio populacije. Tek malobrojan dio kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda u Hrvatskoj ima ustrojene vlastite *web* stranice koje bi bile izvor različitih informacija za obitelji zatvorenika.

5.1. Posjeti zatvoreniku

Zagovaranjem Pravobraniteljice za djecu u Hrvatskoj su tek 2010. godine ustrojene evidencije posjeta djece roditeljima u zatvoru. Prema istima je tijekom 2010. u zatvorima, kaznionicama, maloljetničkom zatvoru i odgojnim zavodima 1 676 roditelja imalo 5 405 posjeta djece. Manje posjeta djece bilježi se u poluotvorenim i otvorenim uvjetima izdržavanja kazne zatvora gdje velik broj zatvorenika koristi izlaske za posjet obitelji. U tom slučaju susreti djece i roditelja zatvorenika odvijaju se u mjestu prebivališta ili boravišta. Na učestalost kontakta između djeteta i roditelja zatvorenika utječu različiti čimbenici kao što su: udaljenost kaznionica i zatvora od mjesta prebivališta obitelji, materijalne mogućnosti obitelji, obiteljski odnosi i suradnja roditelja koji skrbi o djetetu ili skrbnika djeteta, odluka samog zatvorenika u vezi dolaska djeteta u zatvor ili kaznionicu (Ministarstvo pravosuđa, 2010.).

Prema Zakonu o izvršavanju kazne zatvora propisana je razlika u učestalosti posjeta maloljetne djece i ostalih članova obitelji. Članovi obitelji zatvorenika imaju pravo na posjete dva puta mjesečno i blagdanom u trajanju najmanje jedan sat, dok maloljetna djeca mogu posjećivati roditelja zatvorenika svaki tjedan i blagdanom. Maloljetna djeca do četrnaest godina navedeno čine u pratnji člana obitelji ili skrbnika.

Posebne potrebe djece čiji su roditelji u zatvoru prepoznate su i u odredbi koja propisuje dužnost kaznionice odnosno zatvora da u skladu sa svojim mogućnostima posebno opremi prostore za posjet djece. Zakonska novina i u ovom slučaju rezultat je obilazaka Pravobraniteljice i njezinih suradnika zatvoru u Karlovcu i Kaznionici u Lipovici – Popovači. U svim zatvorima i kaznionicama odvojeni su prostori za kontakte roditelja zatvorenika s djecom. Ostvarivanje humanog kontakata djeteta s roditeljem u zatvoru nastojalo se postići opremanjem s namještajem koji je prilagođen djeci, dekoracijama u boji, dječjim radovima na zidu, plakatima, igračkama, slikovnicama, stripovima, časopisima za mlade, sredstvima za crtanje. Osim navedenog, velik trud uložio se u oslikavanje zidova s dječjim motivima. U pojedinim kaznenim tijelima osmišljen je i vanjski prostor za djecu koja su u posjetu roditelju (Ministarstvo pravosuđa, 2010.).

Prostor prilagođen djeci (*child friendly*) i prijateljska atmosfera umanjuju djetetov strah i zbunjenost. Dijete će osjećati da ga se cijeni i da ga se ne smatra kriminalcem. Ostvarivanje roditeljske uloge, održavanje odnosa između roditelja i djeteta, zajednički sadržaji mogu utjecati na smanjenje problema u ponašanju i školi, te na smanjenje emocionalnih i socijalnih teškoća. Upravitelji zatvora informirali su Ured pravobraniteljice za djecu kako zatvorenici izražavaju zadovoljstvo promjenama, dok zaposlenici izjavljuju da je atmosfera za vrijeme posjeta nakon uređenja *child friendly* okružja ugodnija te je komunikacija između roditelja i djece bogatija i raznolikija. Prostor prilagođen djeci rezultirao je smanjenjem potrebe za reguliranjem dječjeg ponašanja od strane roditelja i zaposlenika za vrijeme posjeta (Gabelica Šupljika, 2009.).

Zamjenica pravobraniteljice za djecu mr. sc. Maja Gabelica Šupljika upozorava kako se nakon početnih ulaganja 2010. godine *child friendly* okružja nisu dodatno oplemenjivala i obogaćivala igračkama i didaktičkom opremom ili se opremanju navedenog prostora pristupa formalno. Neke kaznionice su iznimno siromašne opremom: nemaju nikakvih igračaka, slikovnica, pribora za crtanje. Oslikani zidovi jedini su dokaz da je riječ o prostoru prilagođenom djeci. Stoga je Ured pravobraniteljice u više navrata uputio preporuke Upravi za zatvorski sustav o daljnjem kontinuiranom ulaganju u prostore prilagođene djeci.⁶

Koliko god stručnjaci i djelatnici zatvorskog sustava težili poticanju održavanja kontakta između djeteta i roditelja zatvorenika ponekad navedeno nije najbolje moguće rješenje u

⁶ Intervju s mr.sc. Majom Gabelica Šupljika, Zamjenicom pravobraniteljice za djecu putem e-maila, Zagreb, 16. ožujka 2013.

danoj situaciji. Ukoliko je riječ o roditelju koji je u zatvoru nakon obiteljskog nasilja postavlja se pitanje da li je navedeno u najboljem interesu djeteta. Složenost situacije ne smije obeshrabrili djelatnike zatvorskog sustava da djeluju u svrhu ponovnog utemeljenja odnosa između djeteta i roditelja, ali nikako ne smiju prisiljavati dijete na posjećivanje roditelja ukoliko ono to ne želi. Isto tako ponekad roditelji ne žele održavati kontakt s djetetom za vrijeme izdržavanja kazne zatvora zbog različitih razloga. Najčešće je riječ o zaštitničkom stavu roditelja prema djetetu gdje se dijete želi zaštititi od različitih negativnih utjecaja kao što su: pretraga prilikom posjeta zatvoru, negativni emocionalni utjecaj zbog kratkog trajanja susreta i ponovnog rastanka, viđenje roditelja u zatvorskom okruženju i drugo. Također, ponekad je razlog roditeljevog odbijanja održavanja kontakta s djetetom prevelik emocionalni uteg i za samog roditelja. Paradoks roditeljevog zaštitničkog stava posljedično se ogleda u djetetovoj većoj zabrinutosti za roditelja, koja dakako proizlazi iz neznanja i neinformiranosti.

5.2. Dopisivanje, telefonski razgovor i paketi

Odredbe Zakona o izvršavanju kazne zatvora koje se odnose na dopisivanje i telefonski razgovor, a koje valja istaknuti vezane su uz podmirenje troškova navedenog od strane zatvorenika. Ispravno bi bilo omogućiti sufinanciranje dijela troškova dopisivanja i telefonskog razgovora roditeljima zatvorenicima koji nemaju dovoljno sredstava za zadovoljavanje navedene potrebe. Istovjetno tomu, valjalo bi provoditi praksu sufinanciranja dijela troškova djetetu koje odlazi u posjet roditelju zatvoreniku, a nema dovoljno sredstava za podmirenje troškova putovanja.

Slično odredbama koje se odnose na posjete zatvoreniku, zakon propisuje ograničenje broja primljenih paketa u određenom vremenskom razdoblju. Stoga, zatvorenik ima pravo jedanput mjesečno i prigodom blagdana primiti paket s dopuštenim stvarima od članova obitelji, a po odobrenju upravitelja i druge osobe. Za razliku od odredbi koje se odnose na posjete zatvoreniku, u ovom slučaju nema razlike u postupanju ukoliko je pošiljatelj paketa dijete čiji je roditelj na izdržavanju kazne zatvora.

6. Suradnja sa sustavom podrške izvan zatvora

6.1. Europske organizacije civilnog društva

The European Network for Children of Imprisoned Parents (EUROCHIPS) odnosno Europski odbor za djecu čiji su roditelji u zatvoru je inicijativa na razini cijele Europe koja djeluje od 2001. godine za dobrobit djece čiji su roditelji u zatvoru. EUROCHIPS je financiran od strane

Zaklade *Bernard van Leer*. Punopravno članstvo ima šesnaest organizacija iz dvanaest europskih zemalja, među kojima je i Hrvatska odnosno Ured pravobraniteljice za djecu. Europski odbor za djecu čiji su roditelji u zatvoru nastoji: educirati sudce, škole, stručnjake koje rade s djecom, djelatnike u zatvoru i relevantne organizacije o položaju djece čiji su roditelju u zatvoru; osigurati forume za poticanje razmjene ideja i dobre prakse vezane uz djecu čiji su roditelji u zatvoru; izgraditi istraživački centar koji bi osigurao točne statističke podatke o broju djece koji su pogođeni roditeljevim odlaskom u zatvor i istražio psihološki i socijalni utjecaj roditeljevog odlaska u zatvor na dijete, te naglasio važnost održavanja obiteljskih veza. Osim navedenog, EUROCHIPS ulaže značajne napore u obuku profesionalaca i volontera.

Osim EUROCHIPS-a, značajnim organizacijama na razini Europe smatramo: *KIDS VIP (Visiting in Prisons)* i *Action for Prisoners' Families* iz Velike Britanije, te *Bambinisenzasbarre* iz Italije. Europske udruge i organizacije glavni su promotori primjera dobre prakse i od iznimne važnosti za unapređenje prakse unutar hrvatskog zatvorskog sustava.

6.2. Državna tijela i javne ustanove

Institucija Pravobraniteljice za djecu⁷ je 2006. godine prva osvijestila javnost o pravima djece čiji su roditelji u zatvoru. Ured pravobraniteljice je potaknut problemima djece čiji su roditelji u zatvoru krenuo obilazak nekoliko kaznionica radi provjere uvjeta i zakonskih mogućnosti za ostvarenje kontakta djeteta s roditeljem u zatvoru. Obilazak kaznionica je ukazao na brojne manjkavosti i neprikladnosti što je potaknulo Ured na daljnje bavljenje tom problematikom i poboljšanje raznih čimbenika koji utječu ili pak sprečavaju ostvarenje kontakta između djeteta i roditelja. Iste godine Ured se aktivno uključio u europsku organizaciju EUROCHIPS (Hrabar, 2009.). Uvid u navedenu problematiku Ured stječe i putem prijava. U 2011. godini Ured pravobraniteljice za djecu je postupao u 39 pojedinačnih prijava i 12 općih inicijativa koje se odnose na djecu čiji su roditelji u zatvoru ili trebaju biti upućeni na izdržavanje kazne zatvora. Prijave su se u najvećoj mjeri odnosile na: teškoće u ostvarivanju kontakta djece s roditeljem koji je u zatvoru, sumnju roditelja zatvorenika na nedostatnu skrb drugog roditelja

⁷ Institucija pravobranitelja za djecu osnovana je 2003. godine kao prva specijalizirana institucija te vrste u Republici Hrvatskoj, s ciljem zaštite i promicanja prava i interesa djece. Poticaj za osnivanje te institucije bile su preporuke Odbora za prava djeteta Ujedinjenih naroda iz 1996. godine, koji je prilikom razmatranja izvješća Vlade RH o provedbi Konvencije o pravima djeteta preporučio osnivanje neovisnog nadzornog tijela. Pri osmišljavanju modela Republika Hrvatska odlučila se za tijelo koje je neovisno i prati pojedinačne povrede prava djece te djeluje na preventivnoj i općoj razini.

o djetetu, pogodovanje prilikom postupanja u institutima vezanim za izdržavanje zatvorske kazne; nemogućnost korištenja izvanzavorskih pogodnosti izlaska iz kaznene ustanove i unutarzavorskih pogodnosti, kao što je učestalost telefonskog kontakta ili posjeta; nezadovoljstvo uvjetima za posjete (dugo čekanje s malom djecom na otvorenom, neosjetljivost pravosudne policije) i zaštitu prava djece koja su rođena za vrijeme majčinog izdržavanja kazne i s njima borave u kaznenoj ustanovi (Pravobranitelj za djecu, 2011.).

Suradnja između zavorskog sustava i drugih državnih tijela i javnih ustanova kao što su centar za socijalnu skrb, obiteljski centar, dječji vrtić, škola, dom za djecu, liječnik obiteljske ili školske medicine gotovo i ne postoji. Kao što je već ranije istaknuto, unutar zavorskog sustava ne postoji osoba koja bi bila zadužena da u većoj mjeri skrbi o potrebama djece čiji su roditelji zatvoru, te samim time izostaje alarmiranje drugih dionika izvan zavorskog sustava koji bi mogli biti partneri u rješavanju problema na koje nailaze djeca zavorenika. Stoga, možemo zaključiti da djeca čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora zaista ostaju nevidljivim žrtvama zavorskog sustava.

6.3. Organizacije civilnog društva u Republici Hrvatskoj

Zamjenica pravobraniteljice za djecu mr. sc. Majom Gabelica Šupljika navodi kako organizacije civilnog društva dosad nisu bile uključivane u rad sa zavorenima i njihovom djecom. Nesenzibiliziranost organizacija civilnog društva za potrebe zavorenika i njihove djece nagnalo je Pravobraniteljicu da se obrati Koordinaciji udruga za djecu (KUD)⁸ koja obuhvaća nekoliko desetaka udruga koje skrbe o djeci, te im preporuči suradnju s penalnim ustanovama. Naglasak je stavljen na osmišljavanje aktivnosti u zatvoru ili izvan njega za djecu čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora, posebice u Europskom tjednu svjesnosti o djeci čiji su roditelji u zatvoru koji se obilježava svake godine u prvom tjednu mjeseca lipnja. Koordinacija je obavijestila Ured pravobraniteljice za djecu da iako trenutno nijedna udruga – članica ne provodi aktivnosti koje su isključivo namijenjene ovoj skupini djece neke od njih su pokazale interes za rad s djecom čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora, te planiraju osmisliti aktivnosti i ponuditi suradnju Upravi za zavorski sustav.⁹

Osim provođenja aktivnosti od strane udruga koje su usmjerene prema radu s djecom, u Hrvatskoj postoji potreba utemeljenja udruge civilnog društva koja bi svoj fokus interesa usmjerila prvenstveno prema: djeci čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora, roditeljima

⁸ Koordinacija udruga za djecu (2008). *O nama*. Posjećeno 15.3.2013 na mrežnoj stranici Koordinacije udruga za djecu: http://www.kud.hr/index.php?option=com_content&task=view&id=1&Itemid=2

⁹ Ibid 6

zavorenica, te drugim članovima obitelji zatvorenika. Specijalizirana udruga omogućila bi visoku razinu kvalitete usluga, ali i veću prepoznatljivost u društvu.

6.4. Program „Odgovorno roditeljstvo“

Projekt „Odgovorno roditeljstvo“ je nastao 15. svibnja 2010. godine suradnjom Ministarstva pravosuđa i Ministarstva obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti. Cilj programa bio je pružanje psihosocijalne potpore roditeljima koji se nalaze na izdržavanju kazne zatvora i njihovim obiteljima, dok je svrha programa promicanje roditeljske kompetencije i smanjivanje negativnih učinaka razdvajanja roditelja i djece tijekom izdržavanja kazne (Ministarstvo pravosuđa, 2010.). Program u kaznenim ustanovama provode psiholozi, socijalni radnici i socijalni pedagozi obiteljskih centara. Osam radionica provodi se jednom tjedno u trajanju od 90 minuta, u skupinama od 12 do 15 zatvorenika. 2011. godine program je proširen na 19 kaznenih ustanova gdje se uključilo oko 257 zatvorenika. Evaluacija prve faze provođenja program je ocijenila korisnim (Pravobranitelj za djecu, 2011.).

Pokretanjem projekta „Odgovornog roditeljstva“ nastojalo se proširiti sustav potpore obiteljima čiji se članovi nalaze na izdržavanju kazne zatvora (Obiteljski centar Primorsko-goranske županije, n.d.). Projekt „Odgovorno roditeljstvo“ pozitivan je primjer u kojem je zatvorski sustav pronašao svoje vanjske suradnike odnosno obiteljske centre. Navedenom praksom djelomično je riješen dugogodišnji problem nedostatka stručnog osoblja zaposlenih unutar zatvorskog sustava koji bi mogli provoditi grupni terapijski rad.

Zamjenica pravobraniteljice za djecu mr. sc. Maja Gabelica Šupljika izvještava o gašenju projekta „Odgovorno roditeljstvo“. Ured pravobraniteljice za djecu je u više navrata upućivao preporuku Upravi za zatvorski sustav i Ministarstvu socijalne politike i mladih za nastavak, širenje i unaprjeđivanje programa, posebice u odnosu na rad s članovima obitelji zatvorenika. Usprkos tomu, MSPM izvijestilo je da obiteljski centri više neće biti u mogućnosti nastaviti s provedbom projekta u penalnim ustanovama te da će jedino biti moguće nastaviti savjetovanje s članovima obitelji zatvorenika ukoliko sami iskažu potrebu. Preporuka Ureda je podržana od strane Uprave za zatvorski sustav koja navodi da će pokušati vlastitim snagama nastaviti s provođenjem programa.¹⁰

¹⁰ Ibid 6

7. Mogućnosti uvođenja alternativnih oblika prakse u hrvatskim zatvorima

Hrvatski zatvorski sustav treba u budućnosti nastojati uvesti alternativne oblike prakse ukoliko želi unaprijediti kvalitetu tretmana roditelja zatvorenika, djeteta čiji je roditelj u zatvoru, ali i obitelji u cjelini. Samo osnažena i stabilna obitelj podrazumijeva dobrobit za sve njezine članove. Neke od primjera dobre prakse iz europskih i drugih zemalja možemo implementirati u naša kaznena tijela. Usprkos tomu, nije na odmet zagovarati uvođenje alternativnih oblika prakse osmišljenih od strane hrvatskih stručnjaka koji u potpunosti poznaju i razumiju specifičnosti hrvatskog zatvorskog sustava.

Mnoštvo primjera dobre prakse filtrirat ćemo rukovodeći se sljedećim kriterijima: potrebna visina uloženi sredstava za provedbu prakse, te primjeri dobre prakse koji se primarno odnose na načine održavanja kontakta između djeteta i roditelja koji je na izdržavanju kazne zatvora.

Child centred visit podrazumijeva posjet koji se održava netom nakon uobičajenog posjeta. Riječ je o dodatnom odnosno produženom posjetu tijekom kojega dijete dobiva punu pozornost roditelja. Ovakav način održavanja posjeta razlikuje se od uobičajenog, jer djetetu i roditelju daje slobodu kretanja i kreiranja zajednički provedenog vremena (igranje, crtanje, trčanje po sobi i dr.). Sve navedeno doprinosi jačem emocionalnom povezivanju djeteta i roditelja. Evaluacija *Child centred visits* u Sjevernoj Irskoj pokazuje da navedena praksa nedovoljno prepoznata i provođena. Daljnja nastojanja idu u smjeru prilagođavanja posjeta adolescentima čije se potrebe u određenoj mjeri razlikuju od onih dječjih (Martynowicz, 2011.).

Extended visits primjer su dobre prakse iz grada *Lombardy* u Italiji. Obiteljima je dostupno duže trajanje posjeta (do 18 sati, uključujući i subotu), kao i posebno organizirani događaji poput kazališnih predstava. U nekim zatvorima povodom posebno organiziranih događaja kao što su Majčin dan ili Božić, zatvorski službenici ne nose uniforme. Zatvorenici povodom navedenih događaja mogu doprinijeti kuhanjem, pečenjem hrane ili na neki drugi način (Martynowicz, 2011.).

Storybook Dads i *Storybook Mums* projekti su koji se provode u Velikoj Britaniji. Roditelju koji je na izdržavanju kazne zatvora omogućeno je da snimi glasovnu priču i/ili poruku na CD medij koji se zatim šalje poštom djetetu. Na navedeni način održava se kontakt između djeteta

i roditelja, ali se i povećava interes djeteta za knjige i čitanje što doprinosi boljem školskom uspjehu (Storybook Dads, n.d.).

Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda (2010.) i Izvješće o radu pravobranitelja za djecu (2011.) bilježe početak uvođenja alternativnih oblika prakse u hrvatskim zatvorima. 2010. godine kaznionice i zatvori su organizirali obilježavanje Međunarodnog dana djeteta. Roditeljima koji su na izdržavanju kazne zatvora je na navedeni dan prilikom posjete bilo omogućeno uručivanje prigodne poruke djetetu. U kaznionici u Lepoglavi obilježavali su se: Dan obitelji, novogodišnji blagdani, Dječji tjedan, te pokladni dani. U svim aktivnostima sudjelovali su zatvorenici i njihova djeca prilikom posjeta. Na kraju, valja istaknuti da je održavanje posjeta u *child friendly* okružju rezultiralo činjenicom da zatvorenici s velikim zadovoljstvom odnose u svoje sobe dječje crteže izrađene za vrijeme posjeta (Gabelica Šupljika, 2009.).

8. Zaključak

Hrvatsko društvo je tijekom posljednjih dvadesetak godina učinilo tek početne korake u prepoznavanju djece čiji su roditelji u zatvoru, njihovog broja, prava i posebnih potreba. Pravobraniteljica za djecu prva počinje upoznavati hrvatsku javnost s ovom socijalno osjetljivom skupinom, a potaknuta djelovanjem nekih europskih organizacija, prvenstveno *EUROCHIPS-om*.

Potrebno je da državna tijela i javne ustanove budu središnji inicijatori upoznavanja javnosti, ali što je još važnije upoznavanja djelatnika zatvorskog sustava s djecom čiji su roditelji u zatvoru. Samo kvalitetno educirani stručnjaci mogu potom djelovati za dobrobit djece čiji su roditelji u zatvoru što prvenstveno podrazumijeva poticanje različitih načina održavanja kontakata između djeteta i roditelja koji je na izdržavanju kazne zatvora. Hrvatske stručnjake treba osvijestiti kako bi samoinicijativno prepoznali neku od socijalno ranjivih skupina, a potom i djelovali za njezinu dobrobit. Primjere dobre europske prakse treba prepoznati i implementirati u hrvatski zatvorski sustav, ali pritom ne treba u potpunosti zanemariti viđenje hrvatskih stručnjaka koji neposredno rade s djecom čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora. Poticanjem hrvatskih stručnjaka na navedeno možemo postići trenutačno prepoznavanje potreba najranjivijih skupina društva, bez potrebe za čekanjem od više desetaka godina kao što je to dosad bio slučaj.

Daljnji problem zatvorskog sustava odnosi se na manjkavosti u praktičnoj primjeni stečenih spoznaja. Primjer navedenoga nalazimo u uvođenju evidencije broja posjeta djece roditeljima koji su na izdržavanju kazne zatvora tek 2010. godine, iako se o pravima djece počinje progovarati još 2006. Narednih godina napredak u evaluacijama nije zabilježen, iako je razumljivo da kvaliteta posjeta zasigurno ima prednost nad kvantitetom. Temeljnost i dinamičnost u djelovanju zaštite prava djece čiji su roditelji u zatvoru moraju postati prioritet.

Kvalitetna praksa stručnjaka zatvorskog sustava prvenstveno se može osigurati putem nadzora određenih nadređenih institucija, različitih izvješća, te evaluiranja postignutog. Primjeri dobre prakse iz hrvatskih zatvora mogu posljedično zainteresirati druge dionike (op.a. neprofitne organizacije) koji će potom biti ključni u širenju kruga podrške djeci čiji su roditelji u zatvoru.

9. Literatura

1. Ayre, L., Philbrick, K., Reiss, M. (ur.) (2006). *Children of Imprisoned Parents: European Perspectives on Good Practice*. Paris: Eurochips
2. Babić, V., Josipović, M. i Tomašević, G. (2006). Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih prava zatvorenika. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13(2), 685-743.
3. Baby boom iza rešetaka. (2012, 19. svibanj). *Večernji list*, str. 39-41.
4. Bouché, S. M. (2008). *Children and families with incarcerated parents. Exploring Development in the Field and Opportunities for Growth*. Posjećeno 1.5.2012. na mrežnoj stranici The Annie E. Casey Foundation: <http://www.aecf.org/KnowledgeCenter/Publications.aspx?pubguid={E1181F44-1C8E-4E44-85EA-1C7870CD2B68}>
5. Bulat, R. (2011). *Privrženost: važna rana emocionalna veza*. Posjećeno 10.5.2012. na mrežnoj stranici Privatne psihološke prakse Rebeke Bulat: <http://www.psiholog-rebekabulat.hr/index.php/roditeljstvo-i-djeca/item/33-privr%C5%BEenost-va%C5%BEena-rana-emocionalna-veza>
6. Caddle, D. (1998). *Age Limits for Babies in Prison: Some Lessons from Abroad (Research Findings No. 80)*. Posjećeno 12.5.2012. na mrežnoj stranici Home Office-a: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110218135832/http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs/r80.pdf>
7. Convery, U. i Moore, L. (2011). Children of imprisoned parents and their problems. U P. Scharff – Smith i L. Gampell (ur.), *Children of imprisoned parents*. Denmark: The Danish Institute for Human Rights, European Network for Children of Imprisoned Parents, University of Ulster i Bambinisenzasbarre. Posjećeno 5.5.2012. na mrežnoj stranici EUROCHIPS-a: <http://www.eurochips.org/documents/1306847253.pdf>
8. Danski sustav humanog kažnjavanja. Zatvor za majke i djecu. (n.d.). *Globus*. Posjećeno 15.5.2012. na mrežnoj stranici Globusa: <http://globus.jutarnji.hr/svijet/zatvor-za-majke-i-djecu>
9. Davies, E. i sur. (2008). *Understanding Experiences and Needs of Children of Incarcerated Parents. Views from Mentors*. Posjećeno 1.5.2012. na mrežnoj stranici The Annie E. Casey Foundation: <http://www.aecf.org/KnowledgeCenter/Publications.aspx?pubguid={C6289A0E-23EC-487C-B05F-9367E8CC8428}>
10. EUROCHIPS (2011). *Strengthening mutual trust in the European Judicial Area – a Green Paper on the application of EU criminal justice legislation in the field of Detention. Consultation response by the European Network for Children of Imprisoned Parents*. (2011). Posjećeno 13.05.2012. na mrežnoj stranici The European Network for Children of Imprisoned Parents: <http://www.eurochips.org/newsstory/2000127/european-commission-green-paper>
11. Gabelica Šupljika, M. (2009). Odrastanje djeteta čiji je roditelj u zatvoru – psihologijski pogled i europska iskustva. U M. Gabelica Šupljika (ur.), *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru* (11-31). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
12. Hairston, C. F. (2009). *Kinship care when parents are incarcerated: What we know, what we can do. A review of the research and recommendations for action*. Posjećeno 1.5.2012. na mrežnoj stranici The Annie E. Casey Foundation: <http://www.aecf.org/KnowledgeCenter/Publications.aspx?pubguid=%7B3BA4FD1F-C884-4A88-80B6-A0F640823FC6%7D>
13. Hotelling, B. A. (2008). Perinatal Needs of Pregnant, Incarcerated Women. *The Journal of Perinatal Education*, 17(2), 37-44. Posjećeno 12.5.2012. na mrežnoj stranici National Center for Biotechnology Information: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2409166/>

14. Hrabar, D. (2009). Evaluacija učinaka djelovanja Ureda pravobraniteljice za djecu (mišljenje). U M. Flego (ur.), *Evaluacija institucije pravobranitelja za djecu* (23-32). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
15. Jelavić, M. (2009). Obiteljskoppravna i socijalna zaštita djeteta čiji je roditelj u zatvoru. U M. Gabelica Šupljika (ur.), *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru* (47-56). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
16. Konvencija o pravima djeteta. *Narodne novine*, Međunarodni ugovori, br. 12/1993.
17. Koordinacija udruga za djecu (2008). *O nama*. Posjećeno 15.3.2013 na mrežnoj stranici Koordinacije udruga za djecu: http://www.kud.hr/index.php?option=com_content&task=view&id=1&Itemid=2
18. Lagoutte S. (2011). The human rights framework. U P. Scharff – Smith i L. Gampell (ur.), *Children of imprisoned parents*. Denmark: The Danish Institute for Human Rights, European Network for Children of Imprisoned Parents, University of Ulster i Bambinisenzasbarre. Posjećeno 5.5.2012. na mrežnoj stranici EUROCHIPS-a: <http://www.eurochips.org/documents/1306847253.pdf>
19. Lewis, S., Bates, S. i Murray J. (2008). *Children of prisoners – maintaining family ties*. Posjećeno 1.5.2012. na mrežnoj stranici Social Care Institute for Excellence: <http://www.scie.org.uk/publications/guides/guide22/files/guide22.pdf>
20. Martin, S. L. i sur. (1997a). Is incarceration during pregnancy associated with infant birthweight? *American Public Health Association*. 87(9), 1526-1531. Posjećeno 12.5.2012. na mrežnoj stranici National Center for Biotechnology Information: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1380983/?tool=pubmed>
21. Martin, S. L. i sur. (1997b). The Effect of Incarceration during Pregnancy on Birth Outcomes. *Public Health Reports*. 112(4), 340-346. Posjećeno 12.5.2012. na mrežnoj stranici National Center for Biotechnology Information: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1381975/?tool=pubmed>
22. Martynowicz, A. (2011). *Children of imprisoned parents*. Posjećeno 5.5.2012. na mrežnoj stranici EUROCHIPS-a: <http://www.eurochips.org/documents/1306847121.pdf>
23. McMahan, J. (2002). Working with Children with Parents in Prison. *Children's Services Practice Notes*, 7(1), 1-8. Posjećeno 13.5.2012. na mrežnoj stranici Children's Services Practice Notes: http://www.practicenotes.org/vol7_no1/cspn%20vol6_1.pdf
24. Ministarstvo pravosuđa (2010). *Izvjješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2010. godinu* [datoteka s podatcima]. Dostupno na mrežnoj stranici Ministarstva pravosuđa: <http://www.mprh.hr/Default.aspx?sec=288>
25. Nedužni iza žice: sedmero beba rođeno u zatvoru. (2009, 16. travanj). *Slobodna Dalmacija*. Posjećeno 15.5.2012. na mrežnoj stranici Slobodne Dalmacije: <http://www.slobodnadalmacija.hr/Reflektor/tabid/92/articleType/ArticleView/articleId/50680/Default.aspx>
26. Obiteljski centar Primorsko – goranske županije (n.d.). „*ODGOVORNO RODITELJSTVO*“ – završen IV. ciklus. Posjećeno 1.7.2012. na mrežnoj stranici Obiteljskog centra Primorsko – goranske županije: <http://www.oc-pgz.hr/111126.html>
27. Pravobranitelj za djecu (2010). *Posjet Odjelu roditelja u Kaznionici Požega*. Posjećeno 15.5.2012. na mrežnoj stranici Prvobranitelja za djecu: <http://www.dijete.hr/hr/naslovnica-mainmenu-1/881-posjet-odjelu-roditelja-u-kaznionici-poega.html>
28. Pravobranitelj za djecu (2011). *Izvjješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2011.* [datoteka s podatcima]. Dostupno na mrežnoj stranici Pravobranitelja za djecu: http://dijete.hr/hr/izvjemainmenu-93/cat_view/945-izvjea/946-izvjea-o-radu-pravobranitelja-za-djecu.html
29. Profaca, B., Buljan Flander G. (2009). Podrška djetetu čiji je roditelj u zatvoru. U M. Gabelica Šupljika (ur.), *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru* (32-46). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.

30. Storybook Dads (n.d.). *Making the difference*. Posjećeno 31.6.2012. na mrežnoj stranici Storybook Dads: <http://www.storybookdads.org.uk/page34.html>
31. Ustav Republike Hrvatske. *Narodne novine*, br. 85/2010, pročišćeni tekst.
32. Vukota, Lj. (2009). Program promicanja roditeljske kompetencije i smanjenja negativnih učinaka separacije očeva i djece za vrijeme izdržavanja kazne zatvora – PROROK. U M. Gabelica Šupljika (ur.), *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru* (70-81). Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
33. Women are born free in the US but everywhere birth in chains. America is almost unique in the civilised world for forcing pregnant prisoners to undergo childbirth cuffed and shackled. (2012, 6. lipanj). *The Guardian*. Posjećeno 18.5.2012. na mrežnoj stranici The Guardian-a: <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2012/jun/06/women-born-free-give-birth-in-chains>
34. Zakon o izvršavanju kazne zatvora. *Narodne novine*, br. 128/1999, 55/2000, 59/2000, 129/2000, 59/2001, 67/2001, 190/2003 - pročišćeni tekst, 76/2007, 27/2008, 83/2009, 18/2011, 48/2011.

Children whose parents are serving a prison sentence

Abstract: This article reviews the literature on problems of children during the time of their parent's incarceration. Special emphasis is given to show impact of parental imprisonment and the importance of maintaining the child – parent relationship during a parent's incarceration. We also highlighted the importance of ensuring support to the children of incarcerated parents through European civil society organization, public authorities, public institutions and civil society organization in Croatia. This study's findings and findings of other studies are used to discuss the possibility of introducing alternative forms of practice in Croatian prisons.

Key words: child whose parent is serving a prison sentence, the best interest of the child, child born during a mother's imprisonment, parent in prison, social worker